Замість дослідження

Книжка доктора філологічних наук Тамари Гундорової "ПроЯвлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація" (Львів: Літопис, 1997) торкається деяких важливих проблем, досі замовчуваних вітчизняним літературознавством. Насамперед це намагання по-новому розглянути зародження й побутування модерністського дискурсу в контексті українського літературного процесу на межі XIX–XX сторіч. Дослідник прагне застосувати різноманітний інструментарій сучасних теорій, зокрема постструктуралістську деконструкцію, постмодерний синтез психоаналізу, феноменології і семіотики тексту, для інтерпретації текстів і дискурсів як окремих авторів, які, на її думку, були предтечами українського модернізму (Іван Франко, Володимир Винниченко, Леся Українка та інші), так і цілих угруповань літераторів, об'єднаних ненародницькими деклараціями ("Молода муза", "Українська хата"), зосереджуючи увагу головно на періоді несміливого зародження та кволого розвитку "протомодерну" (1890—1910-ті) в складних умовах подвійного гніту: панівного в усіх сферах народницького дискурсу та неорганічно засвоєних європейських впливів.

Праця складається з чотирьох основних частин, написаних відповідно у культурологічному, естетичному, семіотичному й риторичному "ключах". Одним із методологічних засновків авторки є спроба трансформувати поширену формулу "європоцентристського" модернізму з його сформованим каноном мов, авторів, проблем, стилів і створити плюралістичну постмодерну модель, для якої є істотними локальні та маргінальні явища культур. У статті "Модернізм поза каноном", яка відкриває книжку, Тамара Гундорова фіксує основні моменти переакцентуації інтересів у проблематиці західного та слов'янського літературознавств останніх двадцяти років, перехід від "модернізму" до "модернізмів" і перенесення уваги з переважних детермінант значення на периферійні смислові позиції. Водночас авторка не без співчуття цитує аргентинського дослідника Е. Дассела,

згідно з тезою якого постмодерній критиці просвітницького раціоналізму (яка, власне, й породжує феномен згаданої переакцентуації) треба протиставити "трансмодерність", тобто "корпоративну солідарність". "Імовірно, — пише Гундорова, — що з перспективи трансмодерности можна говорити і про "легалізовану солідарність" "України" і "Європи", себто про зняття проголошеної українським модернізмом опозиції". Відтак, авторка "першого серйозного академічного дослідження українського модернізму з позиції "трансмодерности"" (як інформує нас рекламний витяг з ухвали жюрі премії імені Ковалевих (США) на обкладинці книжки), збирається знімати опозицію, якої, проте, український модернізм не проголошував: опозиція існувала якраз між "модерним українським досвідом" і аж надто "сильними традиціями" позитивістично налаштованого народництва — саме воно уособлювало "просвітницьку раціоналістичну модель", будуючи її, певна річ, на одному з історичних періодів у житті "загальноєвропейської" свідомості, яка, своєю чергою, не зводиться до одного (або навіть двох) типів. Позитивістичний світогляд в опозиції "Україна— Європа" транслювала якраз Україна Франка, Грушевського та Нечуя-Левицького, а не Європа Бодлера та Малларме, яка для протомодерністів була — за незначними винятками — не стільки географічною і соціальною реальністю, сучасністю, до якої можна потрапити поїздом, відпочити на Рив'єрі й повернутися додому, скільки культурницьким міфом, чимось на кшталт країни гіперборейців для старожитніх греків. Нема сумніву, така "локалізація" Європи обернулася згодом не менш болючими травмами й розчаруваннями, ніж погроми, влаштовувані Сергієм Єфремовим та К°, зате багато хто вилікувався від суто романтичних спотворень зору, а заразом і від ідолопоклонства. Натомість авторку "ПроЯвлення Слова" історична недиференційованість і характерна аберація переслідують від початку до кінця, про що непрямо свідчить уже передмова: "Початок XX ст., який мене особливо цікавив, якось непомітно (тут і далі підкреслення мої. — К.М.) накладався на час сьогоденний, на кінець XX ст.". Подібні накладки, тим більше, коли вони стаються "непомітно" для обсерватора-інтерпретатора, криють у собі поважні загрози для правдоподібності

дослідження і починають виявлятися при верифікації окремих тверджень і робочих термінів.

Так, скажімо, не поталанило поняттю "дискурсії", винесеному в заголовок рецензованої праці, одному з центральних робочих термінів Гундорової, потрактованому дещо спрощено (як свідчить хоча б ототожнення "мовомислення" Ігоря Костецького з "дискурсією" Мішеля Фуко) й окресленому зокрема обтятою цитатою з передмови до "Слів і речей" російської дослідниці Н.С. Автономової (не Автомонової, як вказано у бібліографії; до речі, іменний покажчик, як на наукове видання, складений недбало, деяких згадуваних у примітках авторів — як от О. Ільницького або О. Бартко, с. 103–104, — там нема, зате чомусь є І. Андрусяк; натомість ви не знайдете Хвильового на с.70, ані Гайдеґґера на с.189, куди з невідомих причин покажчик відсилає). Характерною прикметою нерозуміння думки Фуко є якраз те, що Гундорова редукує в Автономової: "Дискурсія — це… область умов можливості мови й пізнання"; область, можливо, недосяжна, де онтологія і семантика збігаються; слід одразу ж зазначити, що мова — це ще не семантика, так само, як мислення — це не онтологія, тому неологізм Костецького вказує на інший феномен, аніж той, про який ідеться у Фуко.

Сумнівною є і та операція, яку дослідниця проробляє з "духовною ситуацією сучасності" Карла Ясперса. В Ясперса (ідеться про побудову духовної ситуації сучасності, мета якої — "не замкнений образ створеної картини буття". Авторка ж, рецитуючи німецького філософа, говорить своєю чергою про "замкнутий образ історії", ніби не чуючи принципової різниці між словами "буття" та "історія". Окрім того, в Ясперса цей фрагмент стосується його філософської стратегії в даному, конкретному творі ("Духовна ситуація сучасності", 1931); тимчасом дослідниця похапливо й без жодних прояснень свого наміру (якщо не вважати за обґрунтування легковажне "можна": "Український естетичний модерн початку ХХ ст. можна розглядати історично, а можна — екзистенціально, в категоріях "духовної ситуації сучасности"") користується ексклюзивним Ясперсовим терміном як продуманою (на

жаль, не Гундоровою) й усталеною категорією; за цим користуванням проглядає певна претензійність і, в ґрунті речі, наївна позиція.

Тому годі збагнути й подальшу констатацію: "Модерністська естетична самосвідомість в українській літературі, сприйнята в межах духовної ситуації, засвідчує чимало опозицій і ототожнень". У межах якої духовної ситуації? В межах Ясперсової праці, яка жодним чином не торкається українського і літературного контексту початку ХХ сторіччя? Хіба духовна ситуація — це щось одне й те саме, субстанційне, дане на всі віки? Для того, хто відважиться дочитати твір пані Гундорової до кінця, краще зразу ж відмовитися від таких запитань: кожна наступна сторінка продукуватиме їх у майже необмеженій кількості. Як може "поняття істини" (на щастя, здеконструйоване постмодерністськими/ постструктуралістськими методами аналізу) приписувати існування стилю? Що є істина? Де саме в модерніста Томаса С. Еліота "поняття істини" застосовується як припис? І чим, у такому разі, відрізняється від цієї зловісної авторитарної "істини" "концепція постмодерности, яка задає нову парадигму мислення"? Хто він, цей гіпостазований Постмодернізм, який "переосмислює", "обіцяє", "дає змогу осмислити", "декларує себе толерантним", "дозволяє розглядати", "відкриває", "не прагне", — і все це Він витворяє не на одній тільки 55-й сторінці? Чи це, бува, не "знову Батько" (Шевченко-Ленін-Сталін-…)? "Ні, це не Він", — запевняє дослідниця, але після процедур, що їх вона "задає" текстами Гайдеґґера, Фуко, Ясперса, їй важко повірити. Втім, авторка й не потребує нашої довіри ачи інших старомодних речей; категоричний тон "ПроЯвлення і Слова", відсутність будь-яких питань, не кажучи вже про нерозв'язні, свідчать про те, що для неї вже все сталося; питати й сумніватися можна було колись, за архаїчного модернізму; а тепер від читача вимагається одне: слухати/читати і — слухатися.

Неабияке зачудування викликає одна з найкричущіших "накладок" авторки, а саме: зараховування загальновизнаного антимодерніста Франка до новоствореного нею канону модерністів. Певна річ, Франко — постать неоднозначна, але звинувачувати в "естетико-філософському синтезі" незграбне мавпування декадентського дискурсу, який для

Франка був різновидом сказу (точніше, віспи) і вбачати у і відверто пародійних рядках:

Тюрмою б весь зробився світ

І в лоні мами гиб би плід, —

"зіткнення спопеляючого мефістофелівського "страшного прокльону" і фаустівської прив'язаності до життя" — це вже не "накладки", а радше прикра відсутність слуху і смаку. Що за монстр — Франко, який п'яніє над творами Шопенґауера або, наслухавшись Ф.І. Щербатського, медитує над дзенськими коанами, досягає саторі, стає бодхісатвою, — бо він, бачте, "використовує окремі поняття буддизму" (до речі, Микола Зеров, якого дослідниця згадує лише раз і то побіжно, серед "інших", — зауважував, посилаючись на реферат О.Ю. Гермайзе, що "культ "нірвани" у Франка, хоч і який індійський цей термін "нірвана", — нічого спільного не має з індійською мудрістю"). І хоча зауважені дослідницею аспекти літературності як форми модерного поетичного гнозису викликають інтерес, та все ж в ідентифікації реканонізованого автора вирішальною стає цілісність постави включно з її екзистенційною (інтер)персональною інтенціональністю.

Загалом синтетизм, сповідуваний дослідницею як творчий принцип, не може не викликати спротиву, оскільки він створює просто-таки первісно-магічну атмосферу взаємопов'язаності, participation mystique, де найрізнорідніші за своїми інтенціями автори (часто й один автор, як, скажімо, Гнат Хоткевич, діаметрально протилежний у своїх ранніх і пізніх творах, настановах тощо), тексти, теорії об'єднуються в могутньому хорі, суголосний спів якого під диригуванням дослідниці повинен служити одній-єдиній меті: підтверджувати тезу, що інтерпретація українського модернізму початку ХХ століття "дає змогу побачити останній в контексті європейської культури не обділеним, неповним, а диференційованим, динамічним і значущим процесом. Українська література початку ХХ ст. у цьому русі постає не "літературою доби європейського модерну", а самим модерном".

Прикрим видається не стільки факт обстоювання сумнівної тези (цього якраз Гундорова не боїться, завбачливо цитуючи Б. Ґройса: "Помилки в адресації — підстава підтримання і продовження життя. Повідомлення, яке зрозуміле, так само смертельне, як і правильно запущена ракета, яка потрапила в ціль"), скільки несумлінність цього обстоювання, нехтування правилами мовної гри, які вона сама ж і встановлює. Як, приміром, узгодити між собою дві констатації безстрашної авторки, в одній із яких вона приписує модернізмові створення канонів і парадигми, що опираються "тільки на досвід "державних" націй", а в наступній визнає властиву модернізмові синхронізацію й синтез таких явищ, як злощасний буддизм та "різні філософсько-естетичні системи"?

Захоплення Езри Павнда та Томаса С. Еліота провансальською поезією, — середньовічною, між іншим, а не просвітницькою (от хоча б і Вольтером), як можна було очікувати від запеклих раціоналістів та онтологічних імперіалістів, — відкриття забутих, отже, марґінальних метафізичних поетів XVII століття, Еліотів "буддизм", пієтет Павнда й інших імажистів перед далекосхідною поезією тощо є загальновідомими фактами, що аж ніяк не узгоджуються з нічим не аргументованим "баченням" Гундорової; на те щоб узгоджувати, а насамперед розрізняти, треба, звичайно, самостійного інтелектуального зусилля, а не безкритичного приставання на готові "задані" гадки, хоч би якими вони були поширеними. За всієї начитаності (яка, втім, не перешкоджає наполегливо писати "філософія "життя"" або вживати кальки на зразок "повіствувальний метод", дослідниця позбавлена критичного й історичного чуття щодо рясно цитованих текстів, що, своєю чергою, призводить до наївного гіпостазування як окремих понять, так і всього постмодерністського дискурсу, хоч як би кортіло авторці уподібнитися до "ненаївного" й іронічного Умберто Еко; до речі, "ПроЯвлення Слова" — нестерпно занудна і штивна книжка, позбавлена бодай крихітного натяку на ту іронію, яка неодноразово називається, але ніколи не озивається в тексті. Всі ті психоаналітичні, феноменологічні, екзистенціалістські тощо конотації, якими пані Гундорова щедро обтяжує безневинні макабресни Пачовського і Вороного ("непомітно

накладає" — в її термінах), патетичне питання про "потенційний сенс буття", яке являється Гундоровій ("за Гайдеґґером?!") під час тлумачення "Кассандри" Лесі Українки, при перших підступах до прочитання її тексту заронюють у серце дику підозру, що ерудована авторка важить ще й на суто ґадамерівські стратегії тлумачення, коли "забобони", досвід і сучасна інтерпретаторові культурно-історична ситуація, які формують горизонт рецепції, не повинні редукуватися задля "чистої" емпатичної реконструкції досвіду автора або його "задуму", а навпаки, сам цей досвід іншого має пережитися інтерпретатором, відтворитися тут-і-тепер.

На жаль, дослідниця не заходить аж так далеко, ба більше — на випадок таких підозр має свою улюблену "єдину зброю" — посилання; цього разу на Кріcту Ратклайф (між іншим, чому Гундорова з її виразними, чи не єдино виразними в її тексті феміністичними симпатіями щоразу вживає "ґендерний" у його граматичному значенні "родовий" і жодного разу — "статевий"?). Отож авторка "ПроЯвлення Слова" не заходить аж надто далеко, її зазіхання скромніші, — сказати б, "шлейєрмахерівські": "Ми дістаємо нагоду "проходити" через текст до суб'єктивних смислів, які породжують його, і передусім до того, як у тексті і через текст символізує, закріплює себе "кінечна" людська індивідуальність".

Цю "нагоду" забезпечує невиразно й неохайно виписаний "дискурсивний аналіз кореляції думки і слова", тобто дискурсивний аналіз дискурсу (ось, до речі, один із прикладів мовної неохайності — як наслідок імперативного "можна!" — завдяки якому й без того нажаханий читач досвідчується, що Джойс, знаєте, був жінкою: "Загалом, як писала В. Вулф, чоловіки шоковані, коли жінка говорить, що вона відчуває (так, як робив це, приміром, Джойс)"). Повертаючись до "суб'єктивних" смислів, до яких збирається "проходити" Гундорова, треба зауважити, що їх просто не існує — "суб'єктивних", "об'єктивних" тощо, існує те, що автор вважає смислом завдяки своєму часові й мові або, точніше, те, що час і мова "вважають" в опанованому ними авторі; і зустріч інтерпретатора відбувається (якщо вона, звичайно, відбувається)

не з міфічною, та ще й романтичною "індивідуальністю", а з історичністю у її здійсненні.

Про те, чого, кого й чому не згадує Тамара Гундорова, можна писати окрему розвідку. Приміром, "доречно" згадуючи Євгена Пашковського, Юрія Андруховича й "Нову дегенерацію" тощо, вона геть чисто забуває про існування Миколи Зерова та "неокласиків". Чи не тому, що саме їхнє існування руйнує накинуту невірогідну схему дослідниці; чи не тому, що для європейців Зерова, Филиповича, Рильського, Драй-Хмари, В. Петрова Європа не була "імперським центром", ані самі вони не були й не почувалися марґіналами; Європа була їхнім життєвим світом, цікавим і різноманітним, кожен із них був сповна присутнім у ній, кожен був компетентним і сумлінним poeta doctus — тобто, таким самим "онтологічним" імперіалістом, як і Еліот або Джойс, що полюбляв шокувати чоловіків своїми висловлюваннями. Але в першу чергу якраз "неокласики" були насправді модерними, тоді як Микола Філянський або Григорій Чупринка (чиї поезії для пані Гундорової "на цьому етапі... значили не менше, ніж філософсько-психологічна, смислова лірика...") видавалися їм курйозом, "простацьких душ запізненою покрасою", а "екзистенційна самодостатність" — нещастям "повірити в свою ролю новатора і проповідника "Краси"" (Микола Зеров).

Замовчування невигідних для авторки "ПроЯвлення Слова" фактів асоціюється, на жаль, з ідеологічним дискурсом радянського "літературознавства". Тільки тепер, замість усепереможного марксистсько-ленінського вчення, авторку рецензованої книжки надихає й спрямовує ідеологія постмодерну (або радше те невхопне явище, яке вдає її з себе на сторінках "ПроЯвлення Слова", — бо ж "правдивий" постмодернізм далекий від єдино прийнятного тлумачення або гіпостазування, фетишизації та ідеологізації окремих понять і концепцій, про що пані Гундорова начебто й сама добре знає). Оцей незужитий попередній етос і небажання помічати дієво-історичні факти чи, тим більше, рахуватися з ними, спричинюють глибоко заховане роздвоєння й непевність у собі, про що опосередковано свідчать заголовки: "Замість вступу"... "Замість висновків"... "Замість

дослідження" — можемо резюмувати, знуджено пробравшись украй захаращеними, безвідносними до суті предмету (дискурсу раннього українського модернізму) "суміжними коридорами", підсобками й складами, всіма тими loci communes, що для якого-небудь українського Курціуса XXI століття стануть повчальним каталогом у дослідженні історії постколоніальної топіки. Ця непевність у собі обертається й проявляється в тексті безапеляційністю тону окремих узагальнень, більше схожих на штивні, імперативні вердикти, ніж відкриті інтерпретації, та засадовою монологічністю, яка навіть коли відкривається до чужих діалогів, усе одно тяжіє до замикання їх у собі, до асиміляції й тоталітету чи, перефразовуючи того ж таки Ясперса, до замкненого образу створеної картини буття.

Все це закінчується тим, чого, мабуть, найменше сподівалася авторка: її текст випадає з постмодерного дискурсу, він розпадається, відповідаючи на запитання, яких ніхто не ставив, точніше, поквапливо трактуючи як відповідь те, що тільки-но почало усвідомлювати себе запитанням (звідси й помилкова локалізація в 1890-х — 1910-х роках процесу, який із багатьма застереженнями можна віднести до середини 20-х — початку 30-х років XX століття). Монотонний облік невикористаних можливостей і несправджених обіцянок уподібнюється радше до ревю російських і англійських перекладів Барта, Гайдеґґера, Лакана і Левінаса, й аж ніяк не є смислонаповненою й смислотворною реальністю історичності, що нею є кожна справжня інтерпретація. Тимчасом тільки така герменевтична подія дає змогу "звернути увагу на явища перехідні, нестабільні" (перехідним і нестабільним є кожне явище), і не лише перелічити їх, а й зрозуміти. І тоді гібридне "поєднання форм утилітарних і власне літературних, модерних і типово романтичних" в українській літературі початку XX століття постане не відбитком туманної "різнорідності нової дискурсивної практики", а плодом перверсійного зв'язку між садистським "народницьким" і мазохістським "постмодерним" дискурсами, не як повновартісний завершений "власне модерністський" проект, яким його "бачить" дослідниця, побоюючись або просто не вміючи називати речі своїми іменами, а — як низка нездійснених "добрих намірів", як вияв страху

"слабшої" модерності перед "сильнішим" народництвом; і тоді стане зрозумілим, що нездійснені наміри й неподоланий страх не зникають безслідно й не залишаються у "своєму" часі, а транслюються недокультурою до сьогоднішнього дня. "…Я бачила, що воно (минуле. — К.М.) вдалося", — не без пафосу заявляє Тамара Гундорова в передмові; але пафос і візії — сумнівний теоретичний засновок для "серйозного академічного дослідження", позаяк суть справи зовсім не в тому, щоб довести "вдалість" або "невдалість" минулого, а в тому, щоб з'ясувати, яким воно все-таки є насправді.